

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון שמ"ב, חג הפסח תשפ"ו

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

כסף שלא נגבה בכרטיס אשראי על ידי חברה גויית

באופן כזה חייב בעל החמור היקר לשלם לו את דמי חמורו של המציל, וזאת מאחר שבשעת ההצלה כבר התייאר בעל החמור הזול מחמורו והפקירו, ונמצא שהתחייב לו בתשלומין, או שמא מאחר שלבסוף לא נגרם לו הפסד בפועל, פטור הוא מתשלום. השיב רב לרב כהנא 'משמיא רחימו עליה', וחייב בעל החמור היקר לשלם את אשר התחייב, אף שלבסוף לא נגרם לו הפסד.

נס החמור של רב ספרא

לדבר זה הביאו ראייה ממעשה רב ספרא, שהלך בשיירה וארי ליווה אותם בדרכם. הסכימו בני השיירה שכל לילה ייתן אחד מהם חמור לארי, והארי יאכלנו. בלילה שהיה תורו של רב ספרא, שלח את חמורו אל הארי, והארי לא אכלו. בבוקר השכים רב ספרא וזכה בחמורו, והיה שלו. ומכך שלא חייבוהו ליתן אחר כך את חלקו למדנו, שכאשר אדם הפקיר ממונו לצורך קיום תנאי או התחייבות, עצם ההפקר מחייב את הצד השני בתשלומין, ואף אם לבסוף חזר הממון לידו שלא כמצופה, משמים ריחמו עליו ואין בכך כדי לבטל את החיוב שכבר נוצר. אם כן, הוא הדין במי שהניח את חמורו בספק טביעה, אף אם לבסוף יצא החמור מאליו, הוא כבר השלים את תנאו וחברו נתחייב לשלם לו את דמיו. (כן ביאר את ההשוואה בשיטה מקובצת שם בשם הר"ש משאנץ).

וכך נפסק להלכה (סימן רסד סעיף ג) מי ששטף הנהר את חמורו ואת חמור חברו, והתנה עמו שיציל את חמורו והוא ישלם לו דמי חמורו, חייב בעל החמור הניצל לשלם, אף אם לבסוף עלה חמור המציל מאליו. וביאר הסמ"ע (סק"ט), שמיד משעה שירד להציל את חמור חברו ונתייאש מחמורו שלו, נתחייב חברו כפי התנאי שהתנה עמו, ומה שעלה החמור לאחר מכן אינו אלא מפני 'משמיא דרחימו עליה'. לפי זה לכאורה היה מקום לומר, שכך

שבבעלות גויית על כך שלא ביצעה את הגבייה בפועל.

והנה מצד דיני השבת אבידה, פשוט שאין כאן חיוב ליידע כלל, שהרי הלכה פסוקה היא (סימן רסו סעיף א) שאין חובה להשיב אבידה לגוי.

אף מצד דיני גזל הגוי אין מקום לחייבו להודיע. בנידון דידן מדובר בטעות שהגוי הטעה את עצמו בדרך המקח, שכן החברה קיבלה את פרטי האשראי על דעת לגבות את התשלום, ובשל תקלה או רשלנות מצידה לא עשתה כן. מצב זה הוא בגדר טעות הגוי שהטעה את עצמו, אשר לגביו נפסק להיתר (סימן שמח סעיף ב) שאין בזה איסור גזל'.

למי שייכים המעות

מכאן יש לעיין בשאלה הבאה: למי שייך המעות בשווי המקח שהחברה לא גבתה. האם הם שייכים לר' איתמר, שהעבירם לר' פנחס על מנת שישלם באמצעותם עבור המקח, ונמצא שהמעות נמסרו כשליחות גרידא לצורך קניין, או שמא הם של ר' פנחס, שהרי המעשה הקנייני נעשה על ידו, והמקח בוצע מחשבונו ובאמצעות כרטיס האשראי שלו, ולפיכך הוא הזוכה במעות.

הצלת חמור חברו על חשבון חמורו יסוד לבריור שאלה זו מצינו בדברי חז"ל (בבא קמא קטו): בדין מי ששטף נחל את חמורו ואת חמור חברו. במשנה נאמר שאם חמורו של אחד שווה מנה וחמור חברו שווה מאתיים, והניח זה את שלו והציל את של חברו, אין לו אלא שכרו. אולם אם התנה עמו מתחילה שיציל את חמורו היקר והוא ישלם לו את דמי חמורו הזול, חייב הוא לעמוד בתנאו ולשלם לו.

ובגמרא שם (קטז). שאל רב כהנא את רב: אדם שהתנה להציל את חמור חברו השווה מאתיים תמורת דמי חמורו השווה מנה, ואכן ירד להציל את חמור חברו, בעוד שחמורו עלה מאליו מן הנחל, האם

עשה שהיה כך היה: ר' איתמר קליינפלד, אברך בן תורה המתגורר בירושלים, נזקק לבצע תשלום דחוף לחברה מסחרית הפועלת באיטליה, המצויה בבעלות גויית. מאחר שאין ברשותו כרטיס אשראי בינלאומי פעיל, פנה לידידו הקרוב ר' פנחס ברנדשטיין, העוסק לפרנסתו בתחום הפיננסי, וביקש ממנו לבצע עבורו את התשלום באמצעות כרטיס האשראי שלו.

ר' פנחס נעתר לבקשה, וביצע את העסקה כנדרש מול החברה באיטליה. מיד לאחר מכן העביר לו ר' איתמר סכום של 850 דולר, כנגד מלוא החיוב שהיה אמור לרדת מחשבונו של ר' פנחס.

העניין נשכח מלבם, וכעבור חודשים אחדים, בעוברו על דפי החיוב של כרטיס האשראי, הבחין ר' פנחס לתדהמתו כי החברה האיטלקית לא גבתה בפועל את הסכום. העסקה אומנם בוצעה, אך החיוב לא ירד מחשבונו עד עתה.

כאן התעוררה אצלו שאלה הלכתית: האם מוטלת עליו חובה ליידע את החברה המוכרת - אף שהיא בבעלות גויית - על כך שלא נגבה התשלום בפועל?

ואם נאמר שאין עליו חובה ליידע את החברה, האם חייב הוא להשיב את סכום 850 הדולר לר' איתמר, שהרי בפועל לא נגרם לו עדיין כל חסרון ממוני?

ואם אכן חייב הוא להשיב לו את המעות, האם רשאי הוא לעכבן בידו לפי שעה, מחשש שמא בעתיד תיזכר החברה ותגבה ממנו את החוב, ואז יצטרך לטרוח ולרדוף אחר ר' איתמר להשבת הסכום שכבר החזיר לו?

תשובה

אין חיוב ליידע את החברה הגויית

ראשית דברינו יש להקדים ולברר אם מוטלת על ראובן חובה ליידע את החברה

הוא גם בנידון שלפנינו. מאחר שר' איתמר עשה עבור ר' פנחס את פעולת החיוב, נתחייב ר' פנחס לשלם לו את שכרו, ואף אם לבסוף לא גבו את הכסף בפועל, גם כאן נאמר 'משמיא רחימו עליה'.

החילוק בין מקום שהתייאש והפקיר את חמורו

אלא שאחר העיון נראה שאין הדברים דומים. בעוד שם, בשעה שהפקיר את חמורו, כבר נוצר החיוב בפועל, שכן החמור יצא מרשותו והפך לממון מופקר, ולכן שוב אין החיוב פוקע אף אם לאחר מכן עלה

מדברי החזון איש עולה בבירור, שעיקר החיוב לשלם נובע מן העובדה שהממון יצא מרשות בעליו ונעשה הפקר, ועל כך נוצר החיוב. וכל זמן שלא הופקר הממון בפועל, אין יסוד לחיוב זה

החמור מאליו, כי אין זו אלא זכייה חדשה מן ההפקר, הרי שבנידון דידן שלא התחייב כלל, אף אם העמיד עצמו בסכנת חיוב, הרי כל זמן שלא יצאו המעות מרשותו ולא נעשו בגדר ממון מופקר, אין לומר שזכיותו המאוחרת היא זכייה מן ההפקר.

ובחזון איש (בבא קמא סימן יח סק"ג) ביאר עוד יותר בגדר הדין של מי שירד להציל חמור חברו ועלה חמורו מאליו שחייב חברו לשלם לו דמי חמורו, וכתב שאין זה אלא כשהניח את חמורו לשטיפת הנהר עד שנתייאש ממנו לגמרי, או לכל הפחות עד שלא הייתה עוד יכולת להצילו אף על ידי הדחק. במצבים אלו נחשב החמור כהפקר, ואף אם לא ידעו הבעלים בשעת מעשה, וכשעלה לאחר מכן זכה בו מן ההפקר. אנו אומרים שעל תנאי זה נתחייב חברו לשלם לו את דמי חמורו, אף שנעשה לו נס ולא הפסיד בפועל, וכדוגמת מעשה רב ספרא, שאינו חייב להשתתף בהפסד החמורים הראשונים.

אבל אם הניח את חמורו באופן שעדיין ניתן להצילו על ידי הדחק, ולא היה ייאוש גמור, ואף חזר והעלה את חמורו, בין מאליו בין על ידי טרחה, אין לו אלא שכרו בלבד. ואף אם ניכר ש'משמיא רחימו עליה', סוף סוף הרי לא יצא החמור מרשותו ולא נגרם לו הפסד, ואין כאן מקום לתשלומי דמי חמור.

מדברי החזון איש עולה בבירור, שעיקר החיוב לשלם נובע מן העובדה שהממון יצא מרשות בעליו ונעשה הפקר, ועל כך נוצר החיוב. וכל זמן שלא הופקר הממון בפועל, אין יסוד לחיוב זה.

ולפי זה, בנידון דידן, מאחר שהמעות לא יצאו כלל מרשותו של ר' פנחס, ולא נוצר חיוב ממוני בפועל, אין דינו דומה למי שהפקיר את חמורו ועלה מאליו. אין לומר כאן 'משמיא רחימו עליה' אלא יהיה עליו להשיב את המעות לר' איתמר.

הגוי ששכח את חובו

הרא"ש (בבא קמא פרק י סימן כא) הביא תשובת מהר"ם מרוטנבורג בנידון הדומה בעיקרו לשאלתנו. ראובן שביקש משמעון שיקנה עבורו בגדים מן הגוי בהקפה, ושמעון עשה כן. לאחר זמן, כאשר הגיע מועד הפרעון, מסר ראובן לשמעון את המעות כדי שיינתנם לגוי. אלא שהגוי שכח את חובו ולא תבע את המעות, ואף נעלם ואין ידוע היכן הוא. נשאלה השאלה למי שייכים המעות הללו. השיב רבינו מאיר בפשיטות, שהמעות חוזרות לראובן, שכן ודאי לא נתנן לו אלא על מנת להעבירן לגוי, ולא על דעת שיעכבם לעצמו ויעשה בהם סחורה. ואין זה מן הדין שאחד יעשה סחורה בממונו של חברו, לפיכך יחזרו המעות לבעליהן הראשונים.

וכן נפסק להלכה (סימן קפג סעיף ח), שראובן ששלח את שמעון לקנות לו בגד בהקפה, וכשהגיע זמן הפרעון נתן לו מעות לשלם, ונמצא שהמוכר שכח, חייב שמעון להחזיר את המעות לראובן. וביאר הסמ"ע (סקכ"ו) טעם הדבר מפני שהמעות הן של המשלח, והן עומדות ברשות בעליהן אף כשהן ביד השליח. מה שאין כן באופן שבו השליח הטעה את הגוי וקיבל ממנו מעות, שם המעות באו מאחרים ולא מבעל הבית, ובכהאי גוונא זכה בהן השליח לעצמו.

לפי זה מבואר, שכך הוא גם בנידון שלפנינו. ר' פנחס קיבל את המעות מיד ר' איתמר כתשלום עבור מה שהיה עתיד לשלם בעבורו. משעה שהתברר שלא שילם בפועל, נמצא שהמעות באו לידו בטעות, ואינן שלו כלל. לפיכך חייב הוא להשיב לר' איתמר, ואין בידו כל זכות לזכות בהן לעצמו.

קידוש השם

בהשבת אבידת גוי

אולם יש לדון בזה מצד נוסף. אף על פי שהלכה פסוקה היא (סימן רסו סעיף א) שאין חובה להשיב אבידת גוי,

מכל מקום פסק המחבר, שאם מחזירה כדי לקדש את השם, שיהיו האומות מפארים את ישראל ויודעים שהם בעלי אמונה, הרי זה משובח. מעתה יש מקום לעיין, האם בנידון דידן יכול ר' פנחס לטעון שברצונו להחזיר את המעות לחברה הגויית, לא מחמת חיוב דין, אלא לשם קידוש השם.

בממונו ולא בממון חברו

אכן, כבר כתב הרא"ש (שם) מפורש, ששמעון אינו יכול לטעון שרצונו לקדש שם שמים ולחזור אחר הגוי כדי להשיב לו את המעות, כאותו מעשה שהובא בירושלמי (בבא מציעא פרק ב הלכה ה), ששמעון בן שטח החזיר אבידה לגוי אף שלא היה מחויב בכך, מפני שרצה לקדש את השם. והטעם הוא, לפי שבשלו יש לאדם רשות לקדש את השם, ולא בשל ממון של אחר.

ולפי זה הוא הדין בנידון דידן. אין ר' פנחס יכול לטעון שברצונו להחזיר את המעות לחברה של הגוי לשם קידוש השם, שכן אין זה ממנו שלו, אלא ממון חברו, ובשל חברו אין לו רשות לקדש את השם.

יסוד זה מצאנו גם בדברי האחרונים בנידון אחר. המגן אברהם (סימן תפא סק"ב) הביא בשם המהרי"ל, שליל פסח הוא 'ליל שימורים', ולפיכך נהגו שלא לנעול את הדלת בברייח חזק, אלא אם כן במקום ששכיח היזק. והנה אירע מעשה בשומר חינום שהופקד אצלו סכום כסף, ובליל פסח סגר את הדלת אך לא נעל אותה, והכסף נגנב. טען השומר לפטור עצמו, מאחר שנהג כמנהג ליל שימורים ואינו נחשב פשיעה. אולם המפקיד טען שגנבים נחשבים 'שכיח היזק', והמנהג אינו פוטר משמירה. והורה הגרי"ש אלישיב הלכה למעשה (קובץ תל תלפיות חלק ע עמ' שנב; חשוקי חמד בבא מציעא עמ' שצז), שדברי המהרי"ל נאמרו כהנהגה ותחושה אישית לכל אדם בליל שימורים, אך כאשר מחזיק פקדון של חברו אין לו רשות לנהוג כך ללא הסכמת בעל הפקדון. ומאחר שקיבל עליו שמירה, מוטלת עליו התחייבות כלפי המפקיד, ואינו רשאי לנהוג חומרא או קולא בממון חברו. ודימה זאת לדין מי ששלח את חברו לקנות בגד בהקפה, וכשהגיע זמן הפרעון נתן לו מעות ונמצא שהמוכר שכח, שחייב להחזיר לו את המעות ואינו יכול לטעון שרצונו לקדש את השם ולהשיב לגוי, שכן בשלו יקדש את השם ולא בשל אחרים.

